

דף שבועי

בס"ד

פרשת בראשית תשפ"ז, מספר 1687

מה פשר הציון המוזר? יוסף קליין

כיכולת אבחנה בין דבר והיפוכו, ובדומה לו האלשיך רואה בה יכולת אבחנה בין טוב ורע, בין דבר שראוי לאמצו לבין דחייתו. הסבר זה עולה בקנה אחד עם השערת האנתרופולוג קלוד לוי שטראוס בספרו "The Raw and the Cooked"², שהחשיבה האנושית מושתתת על הכרעה בין צמידים בינאריים מנוגדים. בכל צמד יש צד אחד מועדף והאחר דחוי. מבושל עדיף על נא, טוב עדיף על רע, אור עדיף על חושך וכו'. ברוח זו אפשר להסביר, ששאירת ההשכלה של חוה התמקדה ברכישת יכולת הבחנה בין החיובי לשלילי במגוון תחומי החיים. ראב"ע ואברבנאל שוללים משמעות רחבה זו בהנמקה, שהאדם, עם בריאתו, ניהן ביכולת אבחנה בין טוב לרע, ובתוקף כך הוא אמור להימנע מאכילה מעץ הדעת, בהבנה שהדבר צופן בחובו מיתה. עוד קודם לכן, בקריאת השמות לבעלי החיים (בר' ב:ט) ובעבודת גן עדן ושמירתו (ב:טו), נדרשו כישורי חשיבה גבוהים. בעקבות כך אברבנאל סבור, שעץ הדעת הקנה לאוכל ממנו מודעות למערכת הרבייה האנושית, קדושתה וזיקתה לטוב ולרע. הוא מעגן את הצעתו בדמיון בין המילה 'דעת' ב'עץ הדעת' לבין 'האדם ידע את חנה אשתו' (בר' ד:א). לכאורה, הסברו אינו לוקח בחשבון נתונים נוספים הכתובים בפרשה, ובהם תוצאות האכילה מהעץ: "ויאמר ה' א-להים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" (ג:כב). מושג הרבייה שייך בנבראים ולא בבורא.

אם נדמה היה לרגע קט, שמשכיל הניחן ביכולת אבחנה בין טוב ורע בוחר תמיד בטוב, אזי במבט רטרוספקטיבי ניכר שהנחה זו שגויה; צאצאי האוכלים מעץ הדעת אחזו ברע, והגיעו לדיוטה התחתונה בדור המבול. משכילים אינם חסינים מטעויות; גם משכילים בתחומי דעת ספציפיים המוכרים כ'מומחים'. כריסטופר סרף וויקטור נבסקי בספרם "דבר המומחים"³ ממחישים את עומק השגיאות של מומחים בעלי שם עולמי והיקפם.

גן עדן כזירת עימות רעיוני בין תפיסות וגישות שונות: א. הבדלים בהיררכיה של חשיבות; התבוננות בסיפור עץ הדעת מלמדת על גישות שונות של "שותפי האירוע".

במוזיאון לתולדות ראשון לציון מוצגת תעודת סיום שנה של תלמיד מבית הספר 'חביב', בשנת 1906. ב"ס זה היה הראשון שבו נלמדו כל מקצועות ההוראה בעברית. הציונים ערוכים בדורג מספרי ובצדס תיאור מילולי. 0 (אפס), 1 (רע מאוד), 2 (רע), +2 (לא טוב), 3 (בינוני), +3 (די טוב), 4 (טוב), +4 (יפה), 5 (טוב מאוד), +5 (נחמד).

נתמקד בציון הגבוה ביותר 'נחמד', הגם שתאורים נוספים ראויים לעיון.

ייתכן שהביטוי 'נחמד', מייצג מלומד – משכיל

Scholar ובהתאם לפסוק:

וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֵאָוָה הוּא לְעֵינַיִם וְנִחְמַד הָעֵץ לְהַשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיו וַתֹּאכַל וַתֵּתֶן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּה וַיֹּאכַל (בר' ג:ו).

האם זוהי אכן משמעות המילה 'נחמד' בסיפור אדם וחוה? הביטוי מצוי בשני פסוקים בפרשת בראשית, האחד בתחילתה ובזיקה להיבט ויזואלי ובשני בסופו בקשר להשכלה.

תיאור ה' (ב:ט)	כל עץ נחמד למראה	טוב למאכל	ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע.
מבט חוה: (ג:ו)	כי טוב העץ למאכל	וכי תאוה הוא לעינים	ונחמד העץ להשכיל

"עץ נחמד למראה" מוסבר על ידי אברבנאל כהתרשמות מהיפוי¹, ובדומה לכך ספורנו (שם): "משמח ומרחיב הלב". ברוח זו, מטבע הלשון "ועל ארץ חמדה טובה", בברכת 'מעין שלוש' עשויה להתפרש כהתרשמות עמוקה והתפעלות ממעשה ה'. כך הדבר גם בתפילת שחרית: "ויציב ונכון וקים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתקן ומקבל וטוב הדבר הזה עלינו לעולם ועד".

הסבר שונה ניתן למילה 'נחמד' בפסוק: 'ונחמד העץ להשכיל' (ג:ו). על פי שורש המילה ח.מ.ד בבניין נפעל, משמעותה לחמוד, היינו לרצות, לרצות להשכיל (רמב"ן ומלבי"ם).²

מה משמעות ההשכלה המתקבלת מאכילת העץ?

יש המייחסים לה יכולת הבנה ושיפוט, ואחרים מצמצמים את משמעותה של מילה זו. רמב"ן מתאר

Lévi-Strauss, Claude. The Raw and the Cooked. New York: 2 Harper & Row Publishers, 1975.

3 כריסטופר סרף וויקטור נבסקי, דבר המומחים, גלורי, 2009.

* פרופ' יוסף קליין, הפקולטה לחינוך.

1 דון יצחק אברבנאל, בר' ב:ט, תשובה לשאלה ט.

הצפוייה מעץ החיים. סביר להניח, שאילו הוצבה בפני קבוצת נבדקים הדילמה מאיזה עץ לאכול תחילה, מעץ החיים או מעץ הדעת, חלק מהם היו בוחרים בעץ החיים. החלטת חוה עומדת במבחן הסבירות. לא ניכרה דחיפות בטעימה מעץ החיים⁵ שכן אכילתו לא נאסרה. ייתכן שהאזהרה במוות בעקבות האכילה מעץ הדעת הובנה כהתראה מסיכון, ולא כתוצאה ודאית. כך ניתן להבין את דברי הנחש:

וַיֹּאמֶר הַנָּחַשׁ אֶל הָאִשָּׁה לֹא מוֹת תָּמוּתוּ. כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקָחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע (ג:ד-ה).

יודע טוב ורע כא-לוהים עוסק בטוב בלבד, ולכן לא שייכת בו מיתה. ייתכן גם שחוה הסיקה שה' זימן תרופת פלא בדמות עץ חיים שהאוכל ממנו לאחר עץ הדעת זוכה בשכר כפול: דעת וחיים. נראה היה ברושם ראשוני, שחוה התאפיינה בשנאת סיכון נמוכה (נכונות לקבל החלטה שיש בה סיכון) שהתבטאה באכילה מעץ הדעת על אף סכנת המוות הכרוכה בכך. לפי ההסבר שהוצע כאן, חוה נטלה סיכון נמוך בלבד, בהקדמת האכילה מעץ הדעת, והדבר אינו מלמד על החלטה נועזת.

לחתימה, תהא אשר תהא כוונתם של מנסחי גיליון הציונים בבית הספר 'חביב', ניסוחם הנחמד טומן בחובו הערכה רבת ממדים ללומד המצליח, כשומר דעת, כמשכיל, כבעל יכולת אבחנה בין טוב ורע, ובתוקף אלה כאהוב על סביבתו. בביטוי 'נחמד' ולא 'מושלם' גלום מסר שאף שהתלמיד זכה בציון 10, הוא אינו מצוי בפסגה; לפניו ניצב אתגר העפלה בעץ הדעת, בפירמידת הידע, מלימוד שורש הידע ועד לצמרתו, מנושאי ליבה משותפים המהווים בסיס כשורש העץ וגזעו, למגוון הסתעפויותיו וענפיו. מהם המתקיימים שנים רבות ואחרים המתחדשים בהתעדכנות הידע. ושמה זו אחת המשמעויות האלגוריות למילות הפסוק "כִּי הָאָדָם עֵץ הַחַיָּה" (דב' כ:ט).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁵ יש מפרשים הסבורים שעד האכילה מעץ הדעת לא הבחינה בעץ החיים. משמע מדבריהם שאילו הבחינו בו היו מתעדפים אותו. אנו צועדים באור הפשט שאין בו רמז שחוה לא ראתה את העץ.

ה' וחווה: התיאור הא-לוהי של גן עדן הוליסטי: "וַיֵּצֵא אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נִחְמָד לְמַאֲכָה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיָּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע" (ב:ט). בתחילה צוינה נחמדותם למראה, היינו הרושם הפסיכולוגי והנפשי המוטבע במתבונן בהם, זה העיקר. המאפיין השני בהיררכיה הוא תזונתי (וטוב למאכל), ורק לבסוף מתוארת ייחודיות עצי החיים והדעת. מבטה של חוה ממוקד בעץ הדעת בלבד, אף ששתי התכונות הראשונות שייחסה לעץ הדעת אפיינו, לדברי ה', את כל עצי הגן. בראש מעייניה הייתה התועלת התזונתית מהעץ, ורק לאחר מכן המראה המעורר תאווה לעיניים. תרומת העץ להשכלה נמנית כמאפיין האחרון. מבטה ההיררכי של חוה מקבל משמעות באמצעות תאוריית הצרכים של מסלאו. לפיה, האדם שואף להגשים צרכים פיזיים קיומיים ועם השגתם פונה לממש צרכים ואתגרים ברמה גבוהה יותר. אומנם, המלב"ם כותב (שם):

(ש)האדם בתחילת יצירתו נברא באופן שלא יחסר לו כל דבר, כי הושיבו בגן וברא בו כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל עד שלא יחסר לחמו ולא הצטרך לבוש ומעון.

ברם, הצעד הראשון בהתקדמות למימוש האתגרים הגבוהים הוא וידוא שהבסיסיים קיימים בהתמדה, דבר המעניק ביטחון בהעפלה לפסגה. כך נעה חוה מבדיקת צורכי התזונה לסיפוק פסיכו-פיזיולוגי לאתגר ההשכלה.

אדם וחווה: מדוע פנה הנחש אל האישה דווקא? שמא ניצבים לפנינו ניצנים של הבדל בתפיסת יחסי הגומלין בין אמונה ורציונליות. הם מתגלים מאוחר יותר בבהירות, בדפוס החשיבה הדיפרנציאליים של האבות והאימהות.⁴ אדם הראשון הכיר את בוראו והשליך עליו את יהבו. סביר להניח שראה את עץ הדעת כפי שראתה אותו חוה, ואף על פי כן לא שת ליבו אליו, שכן אמונתו הייתה לזרקור בניתוב דרכו. לא הייתה, אפוא, תועלת בפניית הנחש אליו. חוה האמינה אף היא בבורא עולם, אך בדרכה הייחודית, וייתכן שסברה שהזיקה בין אמונה ושיקול דעת אנושי היא דו-סתרית; "השמים שמים לה' וְהָאָרֶץ נֶתַן לְבָנִי אָדָם" (תה' קטו:טז). כשמצויים בידי האדם אמצעים לעיצוב המציאות, אזי לגיטימי לפרש את האמונה באמצעותם. גם באירוע תנורו של עכנאי לא השגחו בבת קול ונסמכו על הכרעה אנושית. בתוקף האוטונומיה של האדם עלי אדמות, בחרה חוה בדעת – מותר האדם מן הבהמה.

כיצד הצליחה חוה לשכנע את אדם לאכול מהעץ? תאוריות במחקר מלמדות ש'קבוצת השווים', היינו אנשים בני גיל דומה וסטטוס חברתי זהה, משפיעים זה על זה במידה רבה יותר מזו של אנשים שאינם בקבוצת השווים. עוצמת ההשפעה של קבוצת השווים גורמת לעיתים לפרט נורמטיבי לבצע פעולות בלתי ראויות. מתברר שאדם לא היה חסין מהשפעה זו.

ב. הבדלי גישות בקבלת החלטות: פעולה בסיסית בקבלת החלטות היא העדפה של חלופות מסוימות ודחייה של אחרות. ההעדפה של חוה לאכול מעץ הדעת, כעצת הנחש, ולא להקדים וליהנות מעץ החיים, מעוררת תהייה לנוכח התועלת הנצחית

⁴ ראו: י. קליין, משוגת לב וגדלות דעה בפרשת העקדה, דף שבועי לפרשת וירא, מס' 627.